

Oksana TSURANOVA,
 orcid.org/0000-0002-1516-1582
 PhD in Musical Art, Associate Professor,
 Head of the Piano Department
 Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy”
 of the Kharkiv Regional Council
 (Kharkov, Ukraine) oksanatsuranova@ukr.net

Vitalii SMORODSKYI,
 orcid.org/0000-0002-8868-8916
 Ph.D. in Pedagogy,
 Senior Lecturer at the Piano Department
 Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy”
 of the Kharkiv Regional Council
 (Kharkov, Ukraine) vismor406@gmail.com

Olena HALEEVA,
 orcid.org/0000-0002-8151-4374
 PhD in Musical Art, Associate Professor,
 Head of the Department of Vocal-choral Teacher Training
 Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy”
 of the Kharkiv Regional Council
 (Kharkov, Ukraine) haleevam@gmail.com

STYLISTIC PECULIARITIES OF PIANO WORKS FOR CHILDREN BY V. PTUSHKIN

The article is devoted to the piano works of the Kharkiv composer of the late XX – early XXI centuries Vladimir Ptushkin (1949–2022), which reflect the most characteristic features of his compositional thinking and occupy a well-deserved place in the pedagogical and performing repertoire of modern young performers.

The purpose of the article is to study the peculiarities of Ptushkin's piano music for children, to generalise its genre and stylistic features.

V. Ptushkin's own compositional style was formed under the influence of his diverse creative activity. The maestro's many years of pedagogical activity made him think about replenishing the pedagogical repertoire of young pianists, which would help ensure the gradual development of the performing skills of beginning pianists. To this end, V. Ptushkin has composed cycles of miniatures, which present works for various types of articulation with methodical pragmatism and an easy-to-understand logic of constructing a musical phrase, which will help to acquire basic piano performance skills.

V. Ptushkin's concertmaster and performance practice is reflected in his piano ensembles. The relaxed musicianship and creative partnership are fully realised in the ensemble playing of suite cycles and individual pieces written by the composer for 2 pianos or 4 hands.

A red ribbon running through all of Ptushkin's piano works is his commitment to theatricality as a method of dramatising musical thought, rooted in his longstanding collaboration with the drama theatre and the creation of music for more than 40 stage and theatre productions.

The popularity of Ptushkin's piano music is explained by the author's bright, unique language. His arsenal of compositional writing includes many unexpected methods of expression. These include bright emotionally coloured melodism, dynamic harmony complicated by dissonant layers, commitment to maintaining harmonic unity, contrasting metro-rhythmic and timbre solutions, as well as expressive and pictorial use of articulation techniques. The effectiveness, kaleidoscopicity and visuality of V. Ptushkin's music make it always relevant, modern and in demand.

Key words: piano music, works for children, genre, stylistic peculiarities, ensemble.

Постановка проблеми. Фортепіанна музика як складова музичного мистецтва в цілому, віддзеркалює ті соціокультурні перетворення, які супроводжують розвиток держави, епохи, людства узагалі. Безсумнівно, що національний колорит, приналежність автора тій чи іншій композиторській школі мають величезний вплив на формування авторського письма, формують іден-

тичну мову музичного висловлювання. Говорячи про українську фортепіанну музику ХХ–ХХІ ст. слід згадати творчість композиторів – представників Слобідського краю – А. Гайденка, Ю. Гусева, О. Глотова, Л. Донник, В. Дробязгіної, М. Кармінського, В. Соляникова, М. Стецюна, Л. Фучаджі, Т. Хмельницької, Л. Шукайло та ін. Різні за жанровою приналежністю, мовою висловлювання, рівнем виконавської складності тощо, твори згаданих

композиторів тим не менш мають спільні риси, вони написані сучасними авторами, музичне надбання яких складає той здобуток, завдяки якому забезпечується непервність мистецьких традицій.

Культурна громадськість першої української столиці – Харкова, згадує життя і творчість Володимира Михайловича Птушкіна, який рік потому пішов з життя (1949–2022). Творчість Народного артиста України, Заслуженого діяча мистецтв України, професора В. Птушкіна охоплює майже усі музичні жанри: від опери і кантати, до хорових і вокальних циклів, від симфонічних і камерних опусів, до театральних постанов і мюзиклів, від складних сонатних форм до фортепіанних мініатюр, ансамблів і альбомів.

Володимир Птушкін продовжив традицію харківських композиторів, М. Кармінського, В. Шукайло, Л. Фучаджі, В. Соляникова та ін., присвятивши більшість своїх творів дитячій аудиторії. Так, Володимир Михайлович написав декілька театральних мюзиклів, музичних казок, циклів зрозумілих і близьких за змістом дітям, а саме: «Солдат і Настінька» (1980), «Нумо, Гулівер» (1982), «Пригоди Бартеші» (1983), «Дерев'яний король» (1993), «Забавні картинки» (1983) та ін.

Не дивно, що талановитий піаніст В. Птушкін, особливу роль у своїй творчості відвів фортепіанній музиці. До неї він звертався упродовж усього свого життя як педагог, композитор, блискучий виконавець. Для фортепіано ним написані сонати, сюїти, окремі сольні та ансамблеві твори і цикли, а також зроблені перекладання сценічних опусів, що надало можливість поповнити піаністичний репертуар яскравими, різноплановими творами, народженими на зрізі театального і інструментального мистецтва.

Багаторічна співпраця композитора з дитячою аудиторією, постійне спілкування з дітьми різного віку, мали плідний вплив на індивідуальний стиль письма композитора. Репертуар різного рівня складності як для піаністів-початківців, так і для дорослих юних виконавців постійно складають опуси Володимира Птушкіна. Заслужена популярність творів композитора обумовлена притаманними їм рисами, а саме: художня ширість і відвертість вислову, образна яскравість і рельєфність музичних образів, креативність мислення і майстерність реалізації музичних ідей.

Аналіз досліджень. Природні творчі здібності митця, багатогранність і різноплановість утілення особистого таланту зрозуміло привертають увагу сучасних мистецтвознавців. Публічність, любов до сцени і професійного спілкування, призводили

до частих інтерв'ю, зустрічей, мистецьких проєктів, що сприяло розкриттю творчого потенціалу Володимира Михайловича, з одного боку, з іншого – надавало і надає підґрунтя для осмислення його особистості, її місця в культурному житті не тільки Харкова, но і України в цілому.

Широкий спектр музичних творів В. Птушкіна залишається в фокусі аналітичного розгляду музично-теоретичної думки. Хорові опуси композитора досліджувались Ю. Івановою (2002), І. Вербицькою-Шокот (2007), опери для дітей О. Кузьміною (2019), камерно-вокальні цикли І. Драч (2009), творам для фортепіано присвячено розвідки С. Белокур (2006), І. Седюка (2017); жанру інструментального концерту Г. Савченко (2018). Спробою осмислити індивідуальний внесок Володимира Птушкіна разом з іншою званою харків'янкою, музикантом і суспільним діячем – Тетяною Веркіної, у розвиток творчих традицій Харківського національного університету мистецтв стала стаття К. Подпорінової (2023), пам'яті вчительки присвятила свої міркування його учениця І. Жуковська (2023).

Попри досить тісне коло дослідницьких розвідок творчості В. Птушкіна, на наш погляд, залишаються певні лакуни у вивченні його фортепіанних творів, а саме особливостей дитячої фортепіанної музики.

Метою статті є дослідження особливостей фортепіанної творчості для дітей В. Птушкіна, узагальнення її жанрових і стилістичних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Народився Володимир Птушкін на Донеччині, у м. Луганськ у 1949 р., в сім'ї скрипаля і педагога Михайла Цукермана. Закінчив Харківський інститут мистецтв: 1972 р. – фортепіанний факультет (клас доцента Р. Папкової), 1973 р. – композиторський (клас професора Д. Клебанова). У цьому ж закладі ще під час навчання почав працювати концертмейстером.

Упродовж 1972–2002 рр. виконував обов'язки музичного керівника Харківського академічного драматичного театру імені О. Пушкіна (нині Харківський академічний драматичний театр). Паралельно з цим, з 1978 р. розпочав свою педагогічну діяльність на посаді викладача композиції Дитячої музичної школи № 10. З 1992 р. Володимир Михайлович викладав одразу на двох кафедрах в Харківському університеті мистецтв імені І. Котляревського (кафедра композиції та інструментовки та спеціального фортепіано): з 1998 р. – доцент, з 2004 р. – професор кафедри композиції та інструментовки.

У 1993 р. В. Птушкіну присвоєно звання Заслу-

жений діяч мистецтв України. Він є лауреатом численних композиторських конкурсів всеукраїнського і міжнародного рівнів, у тому числі таких відомих як: ім. В. Косенка, ім. І. Слатіна та ін. Член Національної спілки композиторів України.

Вдале поєднання композиторських, педагогічних та виконавських здібностей надали В. Птушкіну можливість знайомити слухачів і вихованців зі своїми творами так домовити «власноруч». Блискучій виконавець, Володимир Птушкін з перших дотиків до рояля зачаровував слухачів магією звучання своїх творів, що мають неповторний індивідуальний стиль, зітканих з несподіваних гармонічних співзвуч і виразної, такої, що легко запам'ятовується мелодії. З творчістю композитора добре знайомі не тільки музиканти в Україні, а також далеко за її межами – в Росії, Польщі, Сербії, Франції, США, Німеччині, Швейцарії, Македонії, Угорщині.

Фортепіанні твори Володимира Михайловича з успіхом виконуються в концертах, на різних міжнародних конкурсах, таких як: конкурс В. Крайнева, імені Д. Шостоковича, конкурси пам'яті В. Горовіца, Е. Гігельса та ін. За думкою учениці майстра, І. Жуковської, така виконавська популярність його фортепіанних опусів пояснюється демократизмом, ясністю висловлювання, прозорістю та зрозумілістю екстрамузичного змісту (Жуковська, 2023: 87).

Сказане повною мірою стосується дитячої музики Володимира Птушкіна. Ним написано декілька фортепіанних збірок сольних і ансамблевих творів, що передбачають різні рівні виконавської підготовки. Багаторічний досвід роботи в театральному жанрі, музика, написана композитором більш ніж до 40 вистав, зробили суттєвий вплив на стилістику дитячої фортепіанної музики. Її відрізняє рельєфна театральність і образна калейдоскопічність з одного боку та лаконічність і змістовна простота – з іншого. Музика для дітей, за думкою К. Распорінової, у творчості маестро посідає особливе місце, що пояснюється своєрідним метапосланням композитора «від «Себе-Дорослого» до «Себе-Дитини» через різноманітні асоціативні зв'язки (Распорінова, 2023: 19).

Спробуємо виділити характерні риси фортепіанної музики для дітей Володимира Птушкіна.

По-перше – методична спрямованість. Досвідчений педагог і виконавець, Володимир Михайлович чітко розумів необхідність поповнення педагогічного репертуару юних піаністів, спрямованого на забезпечення поступового розвитку їх піаністичного апарату. Тому ми маємо приклади творів для початківців («Веселий дощик», «Сумна

розмова», «Балалайки», «Настирлива муха» та ін.), в яких учень має можливість за допомогою оволодіння різними видами артикуляції, розуміння логіки побудови музичної фрази, елементів її розгортання отримати базові знання і навички фортепіанного виконавства.

Більш технічно складні твори, призначені для підготовлених учнів, такі як, наприклад «Українська токата», «Коломийка», «Посумуємо», демонструють комплекс виконавських труднощів, поступове опанування яких ніби по сходинках піднімає учня на висоту виконавської майстерності, дозволяє поповнити свій фортепіанний репертуар різнохарактерними, високопрофесійними творами.

Можна припустити, що певною мірою ті ж самі, методичні цілі переслідував композитор і в своїх ансамблевих творах. Пильна увага, любов до жанру гри в ансамблі окремо підкреслює прихильність Володимира Михайловича до музикування удвох, що заохочує до творчої взаємодії, невимушеного музичного спілкування. Як і сольні п'єси, ансамблі В. Птушкіна розраховані на різний рівень виконавської підготовки. Від нескладних «Перегонів» і «Гойдалки» до досить віртуозних «Брендфордської відьми», а також драматургічно навантажених сюїтних циклів «Гулівер», «По сторінках “Дитячого альбому”», чотирьох частин музики до комедії Мольєра тощо.

Блискучій сольний виконавець, Володимир Михайлович майстерно володів мистецтвом акомпанементу. Його виступи у якості концертмейстера під час спільного виконання разом з Тетяною Веркіною вокальної лірики, як наприклад популярного «Талісмана» на слова О. Пушкіна, до сьогодні залишаються еталонними. Відчувати колегу-виконавця, не затьмарювати його спів або гру своїм акомпанементом, а навпаки лаконічно доповнювати і підтримувати і у такий спосіб разом створювати музичний образ – ці уміння молоді виконавці мають невимушено придбати під час опрацювання ансамблевих п'єс В. Птушкіна.

Побудова музичної тканини фортепіанних ансамблів Володимира Птушкіна передбачає рівнопартнерську залученість обох виконавців. При цьому, як правило друга партія переважно виконує роль акомпанементу, насиченого акордовими нашаруваннями, у той час як мелодична основа залишається прерогативою виконання першої партії. Зазначимо, що композитор уважно, з розумінням ставиться до можливостей дитячого піаністичного апарату, не перенавантажуючи його акордовими побудовами в межах ширше ніж сеп-

тима.

По-друге – вибір зрозумілих, живих, чітко сформульованих, вербально підсилених образів. Як от, наприклад – «Годинники показують ніч», «Найсумніший у світі шарманщик», «Веселий дощик», «Сумна розмова» тощо. Та ж сама образна сфера має театралізоване, візуально загострене навантаження, на що вказує запропонована у самій назві дія «Здається, що дощ починається», «Посумуємо...», «Гноми марширують». Такий підхід автора до формулювання образного ряду допомагає дитині відчутти себе співучасником процесу, со-творцем музичного образу.

По-третє – театральність як метод драматургічної логіки розгортання, що сприяє динамізації мовно-музичного висловлювання. Як уже зазначалось раніше, В. Птушкін декілька десятиліть свого творчого життя присвятив музично-театральній діяльності. Відчуття сцени, акторської гри, бачення театральної постанови крізь призму музичного супроводу, певною мірою відобразилось на індивідуальному почерку композитора.

Більшість фортепіанних окремих творів та циклів, отримали своє друге життя в якості перекладання театральної музики, це і сюїта «Гулівер», сюїта з музики до комедії Мольєра «Міщанин-дворянин», сюїта з музики до комедії Шекспіра «Вінздорські насмішники», «Піднесене та земне» та ін.

Своєрідною театралізацією, на наш погляд є ще одне музичне захоплення В. Птушкіна – «перевдягання» (транскрипції) добре відомих музичних творів минулого у музичний костюм сучасного стилістичного крою. Володимир Михайлович начебто керує машиною часу, коли «переписує» добре відомий «Дитячий альбом» П. Чайковського¹, або створює експромт «Приношення Берліозу», концертні варіації на тему М. Глінки для фортепіано в 4 руки з оркестром (2002), «Гоголь-сюїта» для фортепіано з оркестром (транскрипція «Ревізської казки А. Шнітке») тощо.

Четверте – зрозуміла складність музичної мови. Індивідуальний почерк Володимира Птушкіна базується на рівновазі умовного перетину осі координат, де системоутворювальною вертикаллю залишається класико-романтична модель побудови тематичного розгортання, у той час як умовну горизонталь представляє сучасна композиторська мовно-стильова палітра, що тяжіє до неокласичних тенденцій письма. В арсеналі

¹ Сюїта «По сторінках “Дитячого альбому” П. І. Чайковського» була написана як вільна транскрипція п'єси до XI Міжнародного музичного фестивалю класичної музики «Харківські асамблеї» (2004).

композиторського інструментарію В. Птушкіна безліч несподіваних прийомів висловлювання. Намагаючись бути зрозумілим, автор часто використовує складні, насичені дисонансами гармонічні побудови, секундові інтонації в незвичних мелодичних зворотах, загострені метро-ритмічні формули, яскраві ладо-гармонічні і темброві рішення, що відображають оркестрове мислення композитора. Сказане простежується уже в мініатюрах під загальною назвою «П'ять маленьких замальовок», що призначені для наймолодших виконавців.

Принципового значення у створенні грайливого скерцозного образу першої п'єси, «Веселий дощик», належить артикуляційному прийому *staccato*, висхідним і нисхідним пересуванням по звуках акордів дрібними тривалостями восьмих нот, а також хроматичним поступеним ходом, що супроводжуються появою знаків альтерації в досить прозорій фактурі.

Другий номер – «Сумна розмова», складає антитезу попередній п'єсі. Згідно з назвою, її образ утворюється за рахунок стриманого і уточнюючого характер твору темпу (*Andante sensibile*), кантіленній мелодії та тотальному *legato*, як артикуляційному прийому виконання. Діалогічність «розмови» композитор утілює за допомогою поліфонічного принципу розгортання матеріалу, імітаційний склад якого допомагає маленькому виконавцеві розвивати свій поліфонічний слух. Не виходячи за рамки основної тональності (*a moll*), автор залишається відданим собі, несподівано відхиляючись у далекі тональності (*Es dur*) та чіпляючи альтеровані ступені.

Третя п'єса циклу – «Балалайки». Як бачимо з назви, композитор звертається до множини, знову ж таки для утворення процесуальності взаємодії. Веселий, запальний характер твору малюється за допомогою досить жвавого темпу (*Allegretto marcando*), токатного типу руху, контрастній динаміці (*f, p*), несподіваним акцентам на слабких долях такту, інтонаційним лигам, які утворюють внутрішню синкопу, а також неустоями гармонічних здвигів на секунду вниз, що додають гротескного характеру гри балалайок.

Продовжує музичні замальовки четвертий номер – «Настирлива муха». Порівняно з попередніми п'єсами, цей твір має більш складні технічні задачі. «Настирлива муха» за жанром наближається до інструктивного етюд, методичною ціллю якого є розвиток дрібної пальцевої техніки піаніста. Але перед нами не просто технічний етюд, це художній твір, справжня музична картинка.

З перших тактів твору композитор втілює його

назву у тканину музичного образу. Група шістнадцятих тривалостей, що представляє хроматичне кружляння навкруги малої секунди (с, h) тричі настирливо повторюється у швидкому загальному русі твору (*Allegro moderato*) у динаміці *p*. Зберігаючи основний характер поступеневого руху, музичний образ стрімко змінюється за рахунок динамічного контрасту (з *p* на *f*), ущільнення фактури (паралельний рух шістнадцятими обома руками), залучення високого регістру (тембральне розширення). Невпинний висхідний і нисхідний рух дрібних тривалостей, активне залучення хроматики, широкий діапазон руху мелодичного матеріалу – основні елементи, що використовує В. Птушкін у замальовці польоту мухи.

Заключна п'єса циклу – «Балетна сценка». Візуалізація грайливого образу танцюючих персонажів, утворюється завдяки стрімкому темпу (*Allegro non troppo*), зіставленню артикуляційних прийомів *legato* і *staccato*, польотності мелодичного матеріалу. Лейт-тема, що звучить в партії правої руки переважно шістнадцятими тривалостями підтримується остинатним акомпанементом восьмих на *staccato* у партії лівої руки. Динаміка мелодичного розгортання супроводжується інтервальними і акордовими дисонансними співзвуччями. Ладо-тональний план мініатюри витриманий в світлому *F dur*, з незначними відхиленнями у *Des dur* та несподіваним передкаденційним у *D dur*, що завершується класичним кадансовим зворотом *S-D-T*.

Висновки. Отже, фортепіанна творчість взагалі та музичні опуси для дітей зокрема В. Птушкіна відображають найбільш характерні риси його композиторського мислення. Фортепіанні твори композитора являють собою творчу лабораторію, в якій народжувалися нові суто інструментальні жанри (сонати, п'єси, концерти) та отримували друге своє життя трансформовані у жанр транскрипцій власні театральні-сценічні полотна (сюїти, до складу яких увійшли як сольні так і ансамблеві твори).

Власний композиторський почерк В. Птушкіна формувався під впливом його різнопланової творчої діяльності. Багаторічна педагогічна діяльність.

ність маестро змушувала його замислюватися над поповненням педагогічного репертуару юних піаністів, сприятливого забезпеченню поступового розвитку виконавської майстерності піаністів-початківців. З цією ціллю В. Птушкіним написані цикли мініатюр, в яких з методичною прагматичністю представлені твори на різні види артикуляції, доступною для розуміння логікою побудови музичної фрази, що сприятиме отриманню базових навичок фортепіанного виконавства.

Концертмейстерська та виконавська практика В. Птушкіна знайшли відображення в його фортепіанних ансамблях. Невимушене музикування, творча партнерська взаємодія гармонічно реалізуються під час ансамблевої гри сюїтних циклів, окремих п'єс, написаних композитором для 2-х фортепіано або в 4 руки. Як і сольні п'єси, ансамблі В. Птушкіна розраховані на різний рівень виконавської підготовки. Від нескладних «Перегонів» і «Гойдалки» до досить віртуозних «Брендфордської відьми», а також драматургічно навантажених сюїтних циклів «Гулівер», «По сторінках “Дитячого альбому”», чотирьох частин музики до комедії Мольєра тощо.

Червоною стрічкою крізь усі фортепіанні твори В. Птушкіна проходить прихильність композитора до театральності, як методу драматургічного розгортання музичної думки, що корініє у тривалій співпраці з драматичним театром і створенням музики більш ніж до 40 сценічно-театральних постанов.

Отже, популярність фортепіанної музики В. Птушкіна, у тому числі творів для дітей, окрім вищезазначеного пояснюється яскравою, неповторною мовою автора. До арсеналу його композиторського письма належить безліч несподіваних прийомів висловлювання. Це і яскравий емоційно забарвлений мелодизм, динамічна, ускладнена дисонансовими нашаруваннями гармонія, прихильність до утримання ладо-тональної єдності, контрастні метро-ритмічні та темброві рішення, а також виражально-зображальне використання артикуляційних прийомів. Дієвість, калейдоскопічність і візуальність музики В. Птушкіна залишають її завжди актуальною, сучасною й затребованою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белокур С. Музыка для детей у творчості В. М. Птушкіна та О. Б. Гнаатовської. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: збірка статей. Харків, 2006. Вип. 17. С. 36–48.
2. Володимир Михайлович Птушкін. авт.-упоряд. О. С. Садовнікова, Л. С. Соколова. Харків : С.А.М., 2011. 48 с. (Біографія та бібліографія видатних музикантів).
3. Іванова Ю. Хорова творчість В. Птушкіна. Проблеми сучасного мистецтва і культури. Київ : Науковий світ, 2002. С. 25–33.
4. Жуковська І. Л. Кастальське джерело традиції. (пам'яті видатного українського композитора Володимира

Птушкіна) URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37304> (дата звернення 25.06.2023).

5. Кузьміна О. Жанрова своєрідність дитячої опери в композиторській практиці ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.03. Харків, 2019. 19 с.

6. Підпорінова К. Мистецькі «талісмани» Харкова: символи і рефлексії. Пам'яті Тетяни Веркіної та Володимира Птушкіна. Аспекти історичного музикознавства, Вип. ХХХ. Харків, 2023. С. 7–29.

7. Савченко Г. С. Жанр інструментального концерту у творчості Володимира Михайловича Птушкіна. Традиції та новатії у вищій архітектурно-художній освіті. Харків. 2018. Вип.1. С. 79–83.

8. Седюк І. О. Ігрова логіка у фортепіанних дуетах В. Птушкіна. Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство. Київ, 2017. Вип. 2 (9). С. 250–255.

REFERENCES

1. Bielokur S. (2006). Muzyka dla ditei u tvorhosti V. M. Ptushkina ta O. B. Hnatovskoi [Music for children in the works of V. M. Ptushkin and O. B. Hnatovska]. Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity: zbirka statei. 17, 36–48 [in Ukrainian].

2. Volodymyr Mykhailovych Ptushkin (2011) [Vladimir Mikhailovich Ptushkin] ed. O. S. Sadovnikova, L. S. Sokolova. Kharkiv : S.A.M., 2011. 48. (Biohrafiia ta bibliohrafiia vydatnykh muzykantiv) [Biography and bibliography of outstanding musicians]. [in Ukrainian].

3. Ivanova Yu. (2002) Khorova tvorchist V. Ptushkina [Choral work by V. Ptushkin] Problems of contemporary art and culture. 25–33. [in Ukrainian].

4. Zhukovska I. Kastalske dzherelo tradytsii. (pam'iaty vydatnoho ukrainskoho kompozytora Volodymyra Ptushkina) [Castellan source of tradition. (In memory of the outstanding Ukrainian composer Volodymyr Ptushkin)]. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37304> (date of application 25.06.2023). [in Ukrainian].

5. Kuzmina O. (2019) Zhanrova svoieridnist dytiachoi opery v kompozytorskii praktytsi ХХ – pochatku ХХІ stolittia [Genre Originality of Children's Opera in the Compositional Practice of the ХХ – early ХХІ Centuries] : avtoref. dis. ... kand. mist-va : 17.00.03. Kharkiv, 2019. 19 p. [in Ukrainian].

6. Pidporinova K. (2023) Mystetski «talismany» Kharkova: symvoly i refleksii. Pam'iaty Tetiany Vierkinoi ta Volodymyra Ptushkina [Artistic «talismans» of Kharkiv: symbols and reflections. In memory of Tetiana Verkina and Volodymyr Ptushkin]. Aspekty istorychnoho muzykoznavstva [Aspects of historical musicology], ХХХ, 7–29. [in Ukrainian].

7. Savchenko H. S. (2018). Zhanr instrumentalnoho kontsertu u tvorhosti Volodymyra Mykhailovycha Ptushkina. [Instrumental concert genre in the work of Vladimir Mikhailovich Ptushkin] Tradytsii ta novatsii u vyshchii arkhitekturno-khudozhnii osviti. 1, 79–83 [in Ukrainian].

8. Sediuk I. O. (2017) Ihrova lohika u fortepiannykh duetakh V. Ptushkina [Playful logic in piano duets by V. Ptushkin] Mizhnarodnyi visnyk: Kulturolohiia. Filolohiia. Muzykoznavstvo : zb. nauk. pr. [International Bulletin: Culturology. Philology. Musicology : coll. of scientific articles]. 2 (9), 250–255. [in Ukrainian].